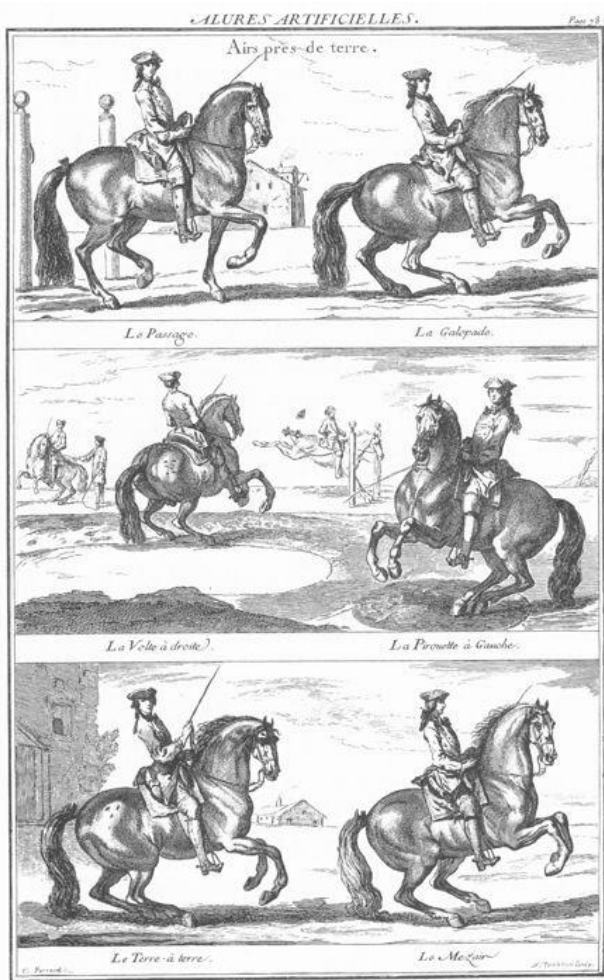

THE GOLDEN AGE OF HORSEMANSHIP

De hiërarchische relatie tussen mens en
paard in het zeventiende- en achttiende-
eeuwse Frankrijk

AUTEUR

A.G.J. van der Meer – s4286413

Begeleider

Dr. D.G.B.W. Lyna

¹ Afbeelding en titel: François Robichon de la Guérinière, *School of Horsemanship, containing the knowledge, the instruction, and the care of the horse*, vert. Tracy Boucher (Londen, 1994), 2, 102.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
H1. Historische context.....	6
1.1 Mens en dier in vroegmodern Europa	6
1.2 De symbolische relatie tussen mens en paard	8
1.3 De fysieke relatie tussen mens en paard	10
H2. Bronnenonderzoek.....	12
2.1 Kunst vs. Wetenschap	13
2.2 Fysieke Relatie mens-paard	14
2.3 Karakter en eigenschappen	19
Conclusie	21
Bibliografie	24
Bronnen.....	24
Literatuur	24

Inleiding

Ecocriticism is een relatief jong, interdisciplinair vakgebied. Het ontstond in de jaren negentig toen de humaniora zich begonnen af te vragen wat hun onderzoek zou kunnen bijdragen aan het klimaatvraagstuk. Hieruit kwam een onderzoeksrichting voort die zich bezighield met hoe cultuur natuur construeert en vice versa. Een van de belangrijkste thema's is de verhouding tussen mens en dier.²

In de jaren nul van de eenentwintigste eeuw gingen historici dit thema onderzoeken. Wegens het historische belang van het paard in het pre-industriële tijdperk lag het onderzoek naar deze diersoort voor de hand. Raber en Tucker publiceerden in 2005 een bundel artikelen over de cultuur van het paard in de vroegmoderne wereld.³ Peter Edwards redigeerde in 2007 en 2012 een tweetal boeken over een vergelijkbaar onderwerp.⁴ In 2013 verbreedde Raber haar eerdere werk met een boek over de mens-dierrelatie ten tijde van de Renaissance.⁵ Saracino schreef in 2015 een artikel over de ruitershandleiding van William Cavendish, waarbij hij keek naar de relatieve positie van het paard ten overstaan van de mens.⁶

Raber schrijft dat dit onderzoeksveld nog in ontwikkeling is. Dat gezegd hebbende bevindt deze ontwikkeling zich in een gevorderd stadium, waarbij er bijvoorbeeld oude misverstanden de wereld uit worden geholpen. Zo plaatst kunsthistorica Elizabeth Tobey in *The Horse as Cultural Icon* vraagtekens bij het slechte imago van Federico Grisone (1507-1570). Hij was een Italiaanse edelman die de aanzet gaf tot de publicatie van de vele ruitershandleidingen in de vroegmoderne periode. De harde methodes om paarden te trainen in zijn in 1550 gepubliceerde handleiding waren de oorzaak van deze slechte reputatie. Volgens Tobey is deze reputatie niet verdient: de methodes in Grisone's tekst kunnen verklaard worden met zijn tijd heersende leiderschapsidealen gecombineerd met een zekere mate van overdrijving. Het was onwaarschijnlijk dat de methodes daadwerkelijk door Grisone werden toegepast.⁷ In het onderzoek naar mens-dierrelaties is er veel onderzoek gedaan naar Engeland. Saracino maakte gebruik van de handleiding van William Cavendish (1592-1676) om aan te tonen dat de verhouding tussen mens en dier in deze tijd veranderde. Cavendish stelde de mens gelijk aan het dier, waarmee niet alleen het dier vermenselijkt werd, maar ook de mens werd verdierlijkt. Volgens Saracino neemt Cavendish hiermee een radicaal standpunt in, maar was dit standpunt inderdaad zo radicaal? Werd dit idee door latere auteurs overgenomen, of stierf het een stille dood?⁸

Deze scriptie doet een bescheiden poging om aan dit onderzoeksveld bij te dragen. Als er een kritische blik wordt geworpen op de verschenen publicaties omtrent het onderwerp mens-dierrelaties in de vroegmoderne tijd, valt op dat er bijzonder weinig geschreven is over Frankrijk: Engeland domineert het onderzoek. Dit is bijzonder te noemen, aangezien Frankrijk een lange en rijke ruiters traditie kent. In Saumur wordt dit erfgoed tot op de dag van vandaag bewaard door de Cadre Noir. Hoewel Engeland met recht een paardenland genoemd mag worden, brak het met de principes van de voorheen gangbare rijkunst tegen het einde van de 17^e eeuw. Na de publicatie van

² Hannes Bergthaller, 'What is Ecocriticism?', *European Association for the Study of Literature, Culture and Environment* < <https://www.easlce.eu/about-us/what-is-ecocriticism/> > [geraadpleegd 15-03-17].

³ Karen Raber en Treva Tucker (red.), *The Culture of the Horse: Status, Discipline and Identity in the Early Modern World* (Basingstoke, 2005).

⁴ Peter Edwards, *Horse and Man in Early Modern England* (Londen, 2007); Peter Edwards en Karl Enenkel (red.), *The Horse as Cultural Icon: The Real and the Symbolic Horse in the Early Modern World* (Leiden, 2012).

⁵ Karen Raber, *Animal Bodies, Renaissance Culture* (Philadelphia, 2013), 4-6.

⁶ Stefano Saracino, 'Der Pferdediskurs im England des 17. Jahrhunderts. Die horsemanship-Traktate als geschichtswissenschaftlicher Untersuchungsgegenstand', *Historische Zeitschrift* 300:2 (2015), 341-373.

⁷ Karen Raber, 'Review: The Horse as Cultural Icon: The Real and the Symbolic Horse in the Early Modern World by Peter Edwards, Karl A. Enenkel, Elspeth Graham', *Renaissance Quarterly* 65:3 (2012), 945-946; Elizabeth Tobey, 'The Legacy of Federico Grisone', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, 143-174.

⁸ Saracino, 'Horsemanship-Traktate', 341-343.

het traktaat van William Cavendish heeft Engeland geen invloed meer gehad op de ontwikkeling van de klassieke rijkunst.⁹

Daarnaast is het werk van Cavendish mogelijk gemaakt door Frankrijk. Via de eerder genoemde Federico Grisone verspreidde de kennis over de rijkunst zich naar het Franse hof. Antoine de Pluvinet (1552-1620), een leerling van Giovanni Pignatelli (ca. 1525-1600, zelf weer een leerling van Grisone), schreef een ruitershandleiding en bracht op die wijze het genre naar Frankrijk. Een andere student van Pignatelli, Chevalier de Saint-Antoine, ging werken aan het hof van koning James I van Engeland (r.1603-1625). Daarmee stak de klassieke rijkunst het Kanaal over. De opleiding van William Cavendish valt in een directe lijn terug te voeren van Saint-Antoine naar Pignatelli en Grisone. Zijn werkt komt dus direct voort uit de Italiaanse traditie, die in Frankrijk verder werd verfijnd.¹⁰ Het is alleen niet geheel duidelijk hoever de invloed van Cavendish reikte: staken zijn ideeën het Kanaal weer over? Deze scriptie gaat derhalve op zoek naar de ontwikkeling van de hiërarchische relatie tussen mens en dier in het Frankrijk van de zeventiende en vroege achttiende eeuw.

Het eerste hoofdstuk begint met een bespreking van de relatie tussen mens en dier in vroegmodern Europa. Het tweede gedeelte van dit hoofdstuk kijkt vervolgens gedetailleerder naar de verhouding tussen mens en paard in dezelfde tijd en regio. In het tweede hoofdstuk worden twee bronnen getoetst aan de theorieën uit het eerste deel. Hierbij wordt gebruikgemaakt van de ruitershandleidingen geschreven door Antoine de Pluvinet en François Robichon de la Guérinière (1688-1751). Dit hoofdstuk onderzoekt welke ontwikkeling er plaatsvond in de relatie tussen mens en paard in Frankrijk tussen 1625 en 1733, en kijkt aan de hand daarvan uitspraken gedaan kunnen worden over de mens-dierrelatie in vroegmodern Frankrijk.

⁹ Sylvia Loch, *Dressage. The Art of Classical Riding* (Londen, 1990), 88-90, 139-140.

¹⁰ Loch, *Dressage* (Londen, 1990), 42-44, 82.

H1. Historische context

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van secundaire literatuur de relatie tussen mens en dier in vroegmodern Europa onderzocht. Een groot deel van dit hoofdstuk zal gaan over de verhouding tussen mens en paard. Gedurende de vroegmoderne tijd werd het paard voornamelijk als lastdier gebruikt. In dit onderzoek zal er echter worden ingezoomd op de functie die het paard vervulde voor de hogere klassen in de samenleving. In deze tijdperiode veranderde de rol die het paard speelde voor deze groep, waaruit wellicht bredere conclusies getrokken kunnen worden over de ontwikkeling van de verhouding tussen mens en dier. Ondanks de focus op het paard zijn er ook meer algemene inzichten over hoe de vroegmoderne mens zich verhiel tot het dierenrijk. Dit hoofdstuk begint met filosofische en symbolische aspecten van de mens-dierrelatie. Behandeld worden onder meer ideeën over de hiërarchie tussen mens en dier, het Cartesianisme, en identiteit. Daarna volgt een uitgebreide bespreking over het paard als statussymbool. Het laatste deel van het hoofdstuk bevat de fysieke relatie tussen mens en paard, en behandelt onder andere proprioceptie en gender.

1.1 Mens en dier in vroegmodern Europa

In de vroegmoderne tijd zag de Europese mens zich als de hoogste in een rangschikking van diersoorten. Zij hadden het God gegeven recht om te heersen over de wereld en de natuurlijke middelen die zich daarin bevonden, zowel levende als niet-levende. Deze hiërarchie kent een lange geschiedenis en gaat terug tot de Griekse en Romeinse Oudheid. Geïnspireerd door ideeën van Plato en Aristoteles kwam de filosoof Plotinus (204-207) met het idee van de *scala naturae*. Deze keten veronderstelde een hiërarchische indeling van de natuur, met als hoogste wezen de *ens perfectissimum* en als laagste wezens de planten. Gedurende de middeleeuwen werd deze filosofie verchristelijkt, waarbij God de *ens perfectissimum* voorstelde en de mens het hoogste wereldlijke wezen in de hiërarchie was. Ook gedurende de vroegmoderne tijd hield dit wereldbeeld stand.¹¹

Naast de *scala naturae* was er het christelijke rentmeesterschap. Christenen voelden zich als rentmeester verantwoordelijk voor de schepping van God. Er gold een plicht om recht te doen aan deze verantwoordelijkheid, en dierenmishandeling werd gezien als moreel verwerpelijk. Dit idee heerste onder zowel katholieken als protestanten: zo schreef Calvijn (1509-1564) dat dieren ook Gods wezens waren, en dat ze daarom met respect behandeld moesten worden. Zelfs als iemand geloofde in de *scala naturae* en de dominantie van de mens over de natuur werd het rentmeesterschap niet licht opgevat. Wreedheid naar dieren was een hellend vlak, waarvan het niet ver afglijden was naar geweld tegen mensen. Dierenmishandeling werd zelfs in verband gebracht met de zeven doodzonden: het was een teken dat de mens in kwestie overmoedig, onbarmhartig en eerzuchtig was.¹²

Gedurende de zeventiende eeuw ontstond er echter een tegenstrijdige visie op het aimabele rentmeesterschap. West-Europese filosofen begonnen na te denken over de mentale capaciteiten die dieren bezaten. Een bekende stroming was het Cartesianisme, een voortvloeisel uit het gedachtegoed van de Franse filosoof René Descartes (1596-1650). Volgens Descartes hadden dieren geen gevoelens of gedachten en functioneerden ze volledig op instinct, als een machine. Volgers van

¹¹ Peter Edwards, 'Image and Reality: Upper Class Perceptions of the Horse in Early Modern England' in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 281; Encyclopedia Britannica, 'Great Chain of Being' <<https://www.britannica.com/topic/Great-Chain-of-Being>> [geraadpleegd 31-05-17].

¹² Edwards, *Horse and Man*, 20; Pia Cuneo, 'Das Reiten als Kriegstechnik, als Sport und als Kunst: die Körpertechnik des Reitens und gesellschaftliche Identität im frühneuzeitlichen Deutschland', in: Rebekka von Mallinckrodt (red.), *Bewegtes Leben. Körpertechniken in der Frühen Neuzeit* (Wiesbaden, 2008), alhier 185-186.

Descartes' filosofie, zoals de Franse priester en filosoof Nicolas Malebranche (1638-1715), dreven dit idee nog verder door en argumenteerden dat dieren geen pijn konden voelen. Ondanks dat Descartes een christen was en een hond als huisdier hield, werd de theorie werd door Cartesianisten gebruikt om misbruik van dieren goed te praten.¹³ Het rentmeesterschap en het Cartesianisme rijmen niet met elkaar, maar het blijft onduidelijk hoe deze theorieën in de praktijk elkaar inwerkten.

Naast deze passieve theorieën over dieren en ethiek, speelden dieren ook een actieve rol in de menselijke moraliteit. Zo werden in vroegmodern Duitsland honden en varkens ingezet om te waarschuwen voor immoreel gedrag als lust en vraatzucht. Stadsbesturen voerden door middel van pamfletten met afbeeldingen een actieve campagne tegen openbaar dronkenschap. Deze afbeeldingen toonden dieren en mensen in compromitterende posities. Een sterk gevoel van afkeuring kleurde de pamfletten. Ze waren een uiting van morele paniek, veroorzaakt door een tijd van verandering. De heersende elite probeerde via deze weg een soort basislijn van acceptabel gedrag te creëren over de gehele linie van gender en klasse.¹⁴ Ook in onderwijsende teksten werd veelvuldig gebruik gemaakt van vergelijkingen tussen mens en dier. Ondanks dat de mens boven het dierenrijk stond, hadden dieren deugdelijke kwaliteiten, en dieren werden via metaforen ingezet om leerlingen deugdelijk gedrag aan te leren. Ook werden er fabels geschreven om de menselijke maatschappij te bekritisieren, zoals *El coloquio de los perros* ('de dialoog van de honden') van Miguel de Cervantes uit 1613. Hierin laat Cervantes een antropomorf stel honden de eigentijds Castiliaanse maatschappij op de hak nemen. Hieruit blijkt tegelijkertijd dat Cervantes menselijke kwaliteiten zag in mensen, en hondse kwaliteiten in mensen.¹⁵ Deze wisselwerking is een duidelijk voorbeeld van de veranderende attitude naar dieren in het zeventiende-eeuwse Europa.

De metaforen in fabels en onderwijsende teksten konden vervolgens worden ingezet voor identiteitsvorming. Identiteit was onstabiel en vluchtig, en moest daarom continu bevestigd of gheredefinieerd worden. De natuur van identiteit was dus performatief: het was altijd in uitvoering. Om zijn doel te bereiken, moest identiteit zichtbaar gemaakt worden via kleding, taal, ritueel, beeld, et cetera. Door bepaalde visuele- of gedragskenmerken waren dieren uitermate geschikt om identiteit vorm te geven.¹⁶ Tegelijkertijd ontstond hier een spanningsveld: hoewel auteurs als Michel de Montaigne (1533-1592) dieren vergelijkbaar achtten met mensen, zagen intellectuelen en geestelijken hierin ook een gevaar. Vergaande overtredingen van de grens tussen mens en dier werden door hen gezien als duivels, omdat ze geweld deden aan de menselijke identiteit als zijnde apart van de natuur. Verhalen over hekserij gingen dan ook vaak gepaard met de transformatie van de heks in een dier.¹⁷ Dit spanningsveld ontstond mogelijk omdat de *scala naturae* in het gedrang kwam.

De relatie tussen mens en dier in de vroegmoderne tijd was dus gecompliceerd en aan verandering onderhevig. Bij tijd en wijle was zij zelfs tegenstrijdig, zoals het voorbeeld over rentmeesterschap en Cartesianisme verduidelijkt. Onder intellectuelen heerste over het algemeen de gedachte dat mensen een dierlijk aspect hadden en dat dieren intrinsiek aan mensen waren gerelateerd.¹⁸ Toch laat het Cartesianisme opnieuw zien dat hier ook uitzonderingen op bestonden. De volgende helft van dit hoofdstuk gaat dieper in op de relatie tussen mens en paard in de

¹³ Edwards, *Horse and Man*, 17-18; Richard Watson, 'Cartesianism', *Encyclopedia Britannica* <<https://www.britannica.com/topic/Cartesianism>> [geraadpleegd 04-06-17]; Abel Alves, 'Individuality and the Understanding of Animals in the Early Modern Spanish Empire', in: Pia Cuneo (red.), *Animals and Early Modern Identity* (Burlington, 2014), alhier 272.

¹⁴ Alison Stewart, 'Man's Best Friend? Dogs and Pigs in Early Modern Germany', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 21, 34.

¹⁵ Juliana Schiesari, 'Pedagogy and the Art of Dressage in the Italian Renaissance', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 378-380; Alves, 'Individuality', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, 273.

¹⁶ Pia Cuneo, 'Introduction', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 2-7.

¹⁷ Abel Alves, 'Individuality and the Understanding of Animals in the Early Modern Spanish Empire', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 274-276.

¹⁸ Alves, 'Individuality', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, 281.

vroegmoderne tijd, waarbij er met name wordt gekeken naar de symbolische waarde die dit dier had voor de elite.

1.2 De symbolische relatie tussen mens en paard

Paarden waren in de vroegmoderne tijd een statussymbool, en ze werden zelfs gebruikt om de standenmaatschappij te legitimeren. Er was een rangorde van paardenrassen en -typen die de menselijke standenmaatschappij verbeeldde. Er waren drie categorieën: 1. Paarden die als lastdier werden gebruikt, 2. Paarden die door de adel met een specifiek doeleinde werden ingezet (denk aan oorlogs-, jacht-, en renpaarden), en 3. Paarden die enkel werden gebruikt voor de rijkunst. Deze laatste rang was de hoogste en werd gelijkgesteld aan de adel.¹⁹ De adel gebruikte het paard en de rijkunst op nog een andere wijze om hun positie te legitimeren. De origine van de adel lag in militair leiderschap, en de rijkunst evolueerde vanuit deze traditie. Toen de adel veranderde van militair naar hoveling, veranderde het paard mee van militair gebruiksvoorwerp naar de belichaming van adellijke status, waarbij het paard werd heruitgevonden als modieuze accessoire voor sociaal vertoon.²⁰ Dit onderzoek zal met name ingaan op de relatie tussen mens en paard in de hogere klassen.

Het statusverhogende effect van paarden zorgde voornamelijk voor aanzien op het financiële vlak. Het onderhoud van paarden was zeer duur en was dus een belangrijke indicator van iemands rijkdom.²¹ Dit schept de verwachting dat paardenbezitters enkel tot de hoogste lagen van de samenleving behoorden. Hier zit zeker een kern van waarheid in, maar niet alleen de adel maakte van deze statusverhogende dieren gebruik. Het volgende deel van dit hoofdstuk gaat over het paard als statussymbool in de vroegmoderne tijd. Er wordt besproken hoe het paard werd ingezet om de sociale positie van de mens te verhogen en waarom de rijkunst zo'n hoog aanzien genoot.

Het bezit van een paard was een 'social signifier' die een grens markeerde in de structuur van de samenleving: een paardenbezitter had inherent een hogere status dan iemand die er geen bezat. Tegelijkertijd was er een duidelijke hiërarchie onder de paardenbezitters zelf. Factoren die meespeelden waren de kwaliteit van het dier, de kleur van zijn vacht, hoe het werd gebruikt of bereden, en hoe het was getraind. Een fijngebouwd paard dat alleen onder het zadel werd gebruikt behoorde tot iemand met een hogere sociale positie dan de eigenaar van het trekpaard dat op zondag werd gebruikt om naar de kerk te rijden. Hoe meer taken een dier kon vervullen, hoe minder je er van nodig had. De lagere klassen hadden, als ze het konden betalen, dan ook vaak maar één of enkele paarden. De hogere klassen, met name de adel, hadden er meerdere die allen een enkele taak uitvoerden, zoals als het trekken van de koets, de jacht onder het zadel, of de hogere dressuur. Hoe gespecialiseerder het paard, hoe hoger de status van de eigenaar. Hoewel het bezit van een paard dus statusverhogend werkte, waren zaken als de kwaliteit van het dier, zijn graad van specialisatie, en de hoeveelheid dieren van doorslaggevend belang in het bepalen van iemands sociale positie.²²

Naast het markeren van status verschaften paarden ook een mogelijkheid tot sociale mobiliteit. Het eigendom en berijden van paarden was in de vroegmoderne tijd niet meer alleen aan

¹⁹ Saracino, 'Horsemanship-Traktate', 352-353.

²⁰ Saracino, 'Horsemanship-Traktate', 348; Peter Edwards, 'Introduction', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 7-8.

²¹ Miriam Hall Kirch, "'For amusement, merrymaking, and good company": Horse Racing at a German Princely Court', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 91.

²² Magdalena Bayreuther, 'Breeding Nobility: Raising Horses at Early Modern German Courts', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 109-110; Peter Edwards en Elspeth Graham, 'Introduction', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 5-7; Peter Edwards, 'Horses and Elite Identity in Early Modern England: The Case of Sir Richard Newdigate II of Arbury Hall, Warwickshire (1644-1710)', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 131-132; Edwards, 'Image and Reality', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 281-282.

de hoge adel voorbehouden. Ook lage- en nieuwe adel en mensen van niet-adellijke afkomst konden paarden bezitten en hun rijkunstige vaardigheden tentoonspreden. Hierdoor was het voor hen mogelijk om hun lage- of niet-adellijke afkomst te verhullen of te overwinnen. Ook onder de hoge adel was er mobiliteit mogelijk, waarbij paarden opnieuw een belangrijke rol konden spelen. Toen de adel aan het eind van de middeleeuwen veranderde van militair bevelhebber naar hoveling, moesten er andere manieren gevonden worden om status te vergaren. Het paard hielp hen hierbij: grote ruitervaardigheid zorgde voor een mogelijkheid om zich te onderscheiden van de hofhouding. Een andere manier voor de adel om zichzelf te distingueren was door het fokken van paarden. Op deze manier kon de adel zich apart zetten van andere sociale klassen evenals individualiteit tonen door paarden te fokken die beter en anders waren dan die van andere edellieden. Naast een specifieke kleur, correcte lichaamsbouw en een goede bloedlijn werd er ook gekeken naar het karakter. Deugden als gulheid, vriendelijkheid, toewijding en kracht waren gewilde persoonlijkheidskenmerken voor paarden. Deze deugden waren gebaseerd op menselijke deugden en demonstreerden een zekere identificatie met het dier door het overbrengen van nobele kenmerken.²³

Voor de fokkerij werden er vaak paarden uit het buitenland geïmporteerd. Voor advies kon men zich wenden tot ruitershandelingen, die beschrijvingen gaven van verschillende rassen op basis van hun land van herkomst en het klimaat aldaar. Tegelijkertijd werd er in Engeland een nationale identiteit gevormd die zich afzette tegen die van het continent. Het verschil in rijstijl was een indicator van het verschil in de manier waarop politiek bedreven werd. In tegenstelling tot de traditionele hogeschooldressuur die werd bedreven op het continent, reed de Engelse adel vanaf de late 17^e eeuw met losse teugels, korte beugels, en een relatief zacht inwerkend trensbit over het platteland. Dit was een scherp contrast met de zit-beperkende zadels, lange beugels en scherpe bidden die op het Europese vasteland werden gebruikt. Vanuit Engeland werd dit gezien als een manifestatie van het Europese despotisme. Ondanks dat het paard aan militair belang inboette, bleef het dus ook in de vroegmoderne tijd van groot belang als marker én maker van adellijke en niet-adellijke status en identiteit.²⁴

Het bezit van paarden en de kennis en vaardigheid om er mee om te gaan was een belangrijk kenmerk voor de adel. Het was een voorwaarde om deel te kunnen nemen aan elitaire hobby's als jagen, racen, en hogeschooldressuur. De rijkunst maakte daarom een essentieel onderdeel uit van de opleiding van iedere jonge edelman. Daarnaast werden het rijden van en de controle over een paard gezien als nobele kwaliteiten en een absolute vereiste voor een monarch. De hertog van Newcastle (1592-1676) zag de relatie tussen mens en paard vanuit zijn royalistische achtergrond: de onderdaan moest respect en liefde hebben voor zijn leider, en de leider moest verantwoordelijkheid voelen voor zijn onderdanen. Volgens de hertog was de kuddementaliteit van paarden zodanig gelijkwaardig aan die van paarden, dat de rijsschool een zeer geschikte trainingsbodem was voor een toekomstige koning. De controle over een lastig paard werd op zichzelf gezien als een sociale marker, en werd gelijkgesteld met het bezit van de kwaliteiten die nodig waren om over andere mensen te heersen. Een sterke rijkunstige vaardigheid bracht toegang tot adellijke activiteiten en was een manier om de leiderschapspositie van de monarch te legitimeren.²⁵

²³ Cuneo, 'Reiten als Kriegstechnik', in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 168; Bayreuther, 'Breeding Nobility', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 109-110, 115; Edwards en Graham, 'Introduction', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 5-7.

²⁴ Edwards, 'Upper Class Perceptions of the Horse', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 296-297.

²⁵ Edwards, 'Horses and Elite Identity', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 131; Schiesari, 'Pedagogy and the Art of Dressage', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 377; Edwards, *Horse and Man*, 27-28; Edwards, 'Upper Class Perceptions of the Horse', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 293-294; Elaine Walker, '"The Autor of their Skill": Human and Equine Understanding in the Duke of Newcastle's "New Method"', in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 335, 340.

De relatie tussen mens en paard had dus een grote symbolische waarde. Het soort paard en het aantal ervan in iemands bezit was een belangrijke indicator van status, maar tegelijkertijd zorgde het paard ook voor een kans op sociale mobiliteit. Het laatste deel van dit hoofdstuk gaat over de fysieke relatie tussen mens en paard, hoewel het mogelijk is dat symbolische en fysieke aspecten met elkaar samenvallen, zoals de fysieke verschijning van ruiter en paard evenals gender.

1.3 De fysieke relatie tussen mens en paard

Zoals eerder beschreven veranderde de manier van oorlogsvoering na de middeleeuwen, waardoor het paard van minder groot militair belang werd. In plaats van zwaar bewapende en gepantserde ruiters op enorme paarden, waren sinds de komst van het vuurwapen licht bewapende ruiters op kleinere, fijnere, en meer wendbare paarden gangbaar. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw kwam het rijden als kunst steeds meer in het middelpunt van de belangstelling. Hierbij dacht men niet meer alleen na over lichamelijke, maar ook over de emotionele moeilijkheden waar een ruiter rekening mee moest houden. In vele hippologische teksten werd de rijkunst aangeprezen als van bijzonder voordeel voor zowel de lichamelijke als geestelijke gezondheid. Het paard was dus niet alleen een noodzaak of nuttig wezen, maar ook een dier dat ervoor kon zorgen dat de mens beter in zijn vel zat. Als wederdienst was de mens moreel verplicht om het paard goed te behandelen, en hij mocht het niet zien als een instrument of ding. Hieruit blijkt het belang dat werd gegeven aan de menselijke rol als rentmeester der Schepping. De ruiter moest fijngevoelig zijn en zich inleven in het paard. Tegelijkertijd was het van belang dat de ruiter zich ten allen tijde bewust was van zijn publiek. Hij moest altijd correct rijden, een goede indruk achterlaten, en negatieve oordelen ver van zich houden. Hieruit blijkt dat de relatie tussen mens en paard gecompliceerd was, en dat lichamelijke en symboliek regelmatig in elkaar overlopen.²⁶

Eén plaats waar symboliek en fysiek samenviel, was uiterlijk vertoon. Door middel van de fysieke verschijning van ruiter en paard kon status worden uitgedragen. In de rijkunst was het belangrijk om samen te smelten met het paard. Dit gebeurde onder andere via het harnachement van het dier, dat kon worden afgestemd op de dracht van de ruiter. Hierbij werd vaak gebruik gemaakt van kostbaar materiaal als goud- en zilverlaken, fluweel, en gouden- en zilveren borduursel. Daarnaast moesten de paarden er vooral goed uitzien, dus werden zij geselecteerd op bepaalde fysieke kenmerken, waaronder de vachtkleur. Vanaf halverwege de zeventiende eeuw werd er ook steeds meer gebruikgemaakt van koetsen. Ook dit was een manier om status fysiek uit te drukken: koetsen konden rijk versierd worden, en in plaats van een enkel rijdier moesten er nu een heel span paarden onderhouden en uitgerust worden. De fysieke verschijning van ruiter en paard was van essentieel belang voor het tonen en creëren van status.²⁷

In dezelfde periode vond er een verschuiving plaats op de intersectie van gender en ruiterschap. Tot in de eerste helft van de zeventiende eeuw werd het gebruik van koetsen gezien als verwijfd. De Engelse adel vond dat wanneer er in koetsen gereden werd, de vraag naar geschikte cavaleriepaarden zou dalen, waardoor hun land in gevaar zou komen. Binnen een generatie was dit idee echter geheel omgeslagen en werd er gretig gebruikgemaakt van koetsen om mee te pronken. Gender was in het algemeen sterk dynamisch op het gebied van rijkunst. Hierbij had zowel het geslacht van de ruiter als het geslacht van het paard invloed op de omgang tussen beide. Zo heerste er de gedachte dat schrijlings op een paard zitten slecht was voor zwakke, dikke, zwangere, of ‘bezorgd om de vruchtbaarheid’ zijnde vrouwen. Ook voor getrouwde vrouwen werd het dameszadel aangeraden. Jonge, sterke en slanke vrouwen daarentegen, konden beter wel schrijlings rijden. Het geslacht van het paard was ook van belang. Voor vrouwen was het onfatsoenlijk om op een hengst te rijden: hengsten werden gezien als louter geschikt voor oorlogen en ridders, en konden alleen gereden worden door de machtigste en sterkste mannen. Tegelijkertijd konden

²⁶ Cuneo, ‘Reiten als Kriegstechnik’, in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 169, 174, 183-84.

²⁷ Kirch, ‘Horse Racing at a German Princely Court’, in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 92; Edwards, ‘Horses and Elite Identity’, in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 132, 140.

vrouwen beter ook niet op merries rijden. Het beste was een ruïn: als gecasteerde hengst werd een ruïn gezien als geslachtsneutraal. Daarnaast waren ruïnen volgzamer en rustiger, en daardoor makkelijker te hanteren dan zowel hengsten als merries.²⁸ Waarom deze gedachten prevaleerden, wordt uit de literatuur niet duidelijk. Het lijkt voor de hand te liggen dat dit (in ieder geval deels) te maken had met de relatief intieme fysieke relatie die er bestond tussen paard en ruiter.

Het lichaam van het paard moest gedomineerd en gecontroleerd worden. Om dit doel te kunnen bereiken, moest de ruiter ook zijn eigen lichaam en emoties volledig beheersen. Bewustzijn van de eigen emotionele toestand en van de bewegingen van het eigen lichaam, evenals het lichaam van het paard, waren van doorslaggevend belang. Hieruit ontstond een wederzijdse samenwerking die afhankelijk was van de harmonie van twee lichamen: menselijk en dierlijk. Dit lichaamsbewustzijn (of proprioceptie) was een voorwaarde voor de correcte uitvoering van de rijkunst. Een goede ruiter kenmerkte zich door een versmelting van lichaamsbewustzijn, waarbij het voor hem niet meer geheel duidelijk was waar hij eindigde en het paard begon. Dit was een letterlijk belichaamde vriendschap die de grenzen van soorten overschreed. Paard en mens groeiden zo dicht naar elkaar toe dat ze dezelfde kenmerken deelden, en zelfs een lichaam en een ziel deelden. Ondanks de eerder beschreven angst voor duivelse toestanden werd de scheidslijn tussen mens en dier soms toch met voeten getreden. De Italiaanse rijmeesters Grisone (1507-1570) en Caracciolo (1566-1608) repten zelfs met geen woord over de verschillen tussen mens en paard; integendeel, er werd duidelijk onderstreept welke zaken mens en paard met elkaar gemeen hadden. Ze hadden dezelfde emoties, ziektes, en tekenen van ouderdom (zoals grijze haren). Ook werden er karaktertrekken geschetst die de overeenkomst tussen mens en paard benadrukten, waarbij er gebruikgemaakt werd van de humores. Op praktisch en fysiek niveau leken de verschillen tussen mens en dier dus sterk te vervagen, ondanks de prevalentie van bepaalde hiërarchische ideeën.²⁹

Vanaf de achttiende eeuw werd dierlijke intelligentie breder geaccepteerd in Europa. Het idee van de Cartesiaanse 'diermachine' werd afgeschreven: het trainen van paarden en honden werkte alleen omdat de dieren een bepaalde mate van intelligentie hadden. De behandeling van paarden (en dieren in het algemeen) werd vriendelijker in de loop van de vroegmoderne tijd. Deze verbetering is waarschijnlijk toe te schrijven aan de herontdekking van de ideeën van Xenophon. De wrede technieken uit het begin van de zestiende eeuw werden afgeschreven, en er werd benadrukt dat goede zorg en empathie van groot belang waren. Deze voortgang ging gelijk op met de vooruitgang in de opvoeding van kinderen: het educatieve proces van kind en paard werd met elkaar vergeleken.³⁰ De verhoudingen tussen mens en dier waren in de vroegmoderne tijd dus aan verandering onderhevig. Teneinde meer inzicht te krijgen in dit proces, zullen in het volgende hoofdstuk twee Franse ruiterhandleidingen worden onderzocht. De bronnen zijn ongeveer een eeuw na elkaar gepubliceerd, en kunnen wellicht nieuwe inzichten verschaffen over dit onderwerp.

²⁸ Edwards, 'Horses and Elite Identity', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 140; Cuneo, 'Reiten als Kriegstechnik', in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 181-182.

²⁹ Cuneo, 'Reiten als Kriegstechnik', in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 167; Schiesari, 'Pedagogy and the Art of Dressage', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 377-378, 382; Raber, *Animal Bodies*, 88-89.

³⁰ Edwards, *Horse and Man*, 19, 35, 38-39, 51.

H2. Bronnenonderzoek

Teneinde het vraagstuk over de relatie tussen mens en dier in de vroegmoderne tijd te kunnen beantwoorden, wordt er in dit onderzoek gebruikgemaakt van twee ruitershandleidingen. Ruitershandleidingen kennen een lange traditie die teruggaat tot het werk van Xenophon in de klassieke oudheid. Na de middeleeuwen werd zijn tekst herontdekt en in Napels opnieuw toegepast. De Napolitaanse rijsschool stond goed bekend en trok leerlingen vanuit heel Europa.³¹ Zo ook Antoine de Pluvinel, leerling van de Napolitaan Giovanni Pignatelli. Hij was stalmeester aan het Franse hof en auteur van *Le Maneige Royal*. Deze ruitershandleiding werd gepubliceerd in 1625 en beschrijft door middel van een vraag-antwoordstructuur de beste wijze om ruiter en paard op te leiden.³² In 1733 publiceerde François Robichon de la Guérinière zijn tekst *École de Cavalerie*, een helder geschreven tekst met als doel om kennis van de rijkunst te vergaren en te verspreiden. Guérinière was een bekende rijmeester in vroegmodern Frankrijk, en hij genoot groot aanzien aan het Franse hof en onder collega's.³³ De auteurs van deze handleidingen waren zich sterk bewust van hun voorlopers. Zo noemde Pluvinel zijn leraar Pignatelli, en Guérinière refereerde met regelmaat aan Pluvinel, M. de la Broue (overigens ook een leerling van Pignatelli) en de hertog van Newcastle.³⁴

Deze twee bronnen zijn enigszins problematisch in twee aspecten. Ten eerste is er het feit dat de bronnen in het Frans zijn, waardoor er gebruik gemaakt moest worden van vertalingen. Hoewel de vertalers hebben getracht om de bronnen zo getrouw aan het origineel mogelijk te vertalen, zijn de teksten wellicht niet geheel identiek aan de oorspronkelijke bron. Omdat er in dit onderzoek gebruik wordt gemaakt van close reading, kan het zijn dat enkele aspecten van de tekst verloren zijn gegaan en/of verkeerd zijn geïnterpreteerd. Het tweede probleem dat deze bronnen presenteren is het doel waarvoor ze zijn gepubliceerd. Zoals Mallinckrodt zich in de inleiding van haar bundel afvraagt; waren de teksten bedoeld om kennis tentoon te spreiden en zo de status van de auteur te verhogen? Leerlingen te trekken? Of waren het daadwerkelijk handleidingen met de bedoeling geëmuleerd te worden? De auteurs gaven hier geen rekenschap over, maar deze kwesties beïnvloeden wel de wijze waarop de teksten geïnterpreteerd moeten worden. Aangezien het onduidelijk is met exact welke reden deze bronnen gepubliceerd zijn, wordt er in dit onderzoek vanuit gegaan dat ze daadwerkelijk als handleiding bedoeld waren.

Dit hoofdstuk behandelt verschillende onderwerpen. Ten eerste wordt er besproken hoe de auteurs zich positioneren ten aanzien van het onderscheid tussen kunst en wetenschap. Hoe interpreteerden Pluvinel en Guérinière de omgang met, en het opleiden van paard en ruiter? Ten tweede wordt er ingegaan op de fysieke relatie tussen mens en paard. Wat waren de correcte omgangsvormen? Hoe werd de correcte zit omschreven? Ten derde wordt er gekeken naar de

³¹ Loch, *Dressage*, 38-42.

³² Antoine de Pluvinel, *Le Maneige Royal Or, L'instruction Du Roy: En L'exercise De Monter a Cheval*, vert. Hilda Nelson (Franktown, 2015); Hilda Nelson, 'Antoine de Pluvinel, Classical Horseman and Humanist', *The French Review* 58:4 (1985), pp. 514-523, alhier 515; Sylvia Loch, *Dressage*, 26, 38.

³³ François Robichon de la Guérinière, *School of Horsemanship, containing the knowledge, the instruction, and the care of the horse*, vert. Tracy Boucher (Londen, 1994).

³⁴ Guérinière, *School of Horsemanship*, 76-78, 147; Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I. (Helaas was het boek van Pluvinel alleen als ebook te verkrijgen waar geen paginanummers in staan; hierdoor kan ik enkel aan het hoofdstuk refereren.)

symbolische waarde van het paard, en welke kenmerken de auteurs het paard toedichtten. Werd het paard gezien als dom of juist intelligent? Waarom werd de rijkunst gezien als een essentiële vaardigheid voor de adel? Afsluitend wordt er bekeken welke gevolgen de antwoorden op deze vragen hebben voor ons beeld van de relatie tussen mens en dier in vroegmodern Frankrijk. Per onderwerp worden de bronnen naast elkaar besproken, teneinde duidelijk te krijgen of, en zo ja, welke verandering er plaatsvond tussen de vroege zeventiende en -achttiende eeuw.

2.1 Kunst vs. Wetenschap

In dit deel wordt besproken hoe Pluvinel en Guérinière dachten over de rijkunst als zijnde kunst of wetenschap. Hierin is een duidelijke verschuiving zichtbaar tussen de twee auteurs, waarbij in de loop der tijd de dressuur meer als kunst en minder als wetenschap werd gezien. Dit valt wellicht te verklaren door de verschuiving van de rijkunst als militaire noodzaak, naar de rijkunst als methode om status te tonen, zoals werd beschreven in het vorige hoofdstuk.

Pluvinel benadrukte op verschillende momenten de wetenschappelijke aard van zijn methode. Eén van de argumenten die Pluvinel opvoerde om zijn verhaal geloofwaardig te maken, is ‘de wetenschappelijke kennis’ die hij over dit onderwerp bezat. Zijn trainingsmethode was een logische opbouw van stappen die voltooid moesten worden voordat de ruiter tot de volgende stap kon overgaan. Ook gebruikte hij het woord ‘bewijs’ om deze methode te bekrachtigen. Wanneer Pluvinel schreef over een hogeschoolsprong, de courbette (waarbij het paard zich op de achterbenen verheft en zo enkele passen voorwaarts springt), beschreef hij het verschil tussen een goede en slechte uitvoering met de woorden ‘een courbette op wetenschappelijke wijze uitgevoerd’. Verder repte hij met geen woord over kunst.³⁵ Wat Pluvinel daadwerkelijk bedoelde met de uitvoering van de oefening op ‘wetenschappelijke wijze’ blijft echter onduidelijk; hij wijdde er niet verder over uit.

Hoewel Pluvinel dus voornamelijk sprak over wetenschap, lag de relatie tussen wetenschap en kunst een eeuw later ingewikkelder. Guérinière filosofeerde over de samenhang tussen bepaalde karaktereigenschappen, theorie, en praktijk. Zonder een goed karakter kon de rijkunstige praktijk niet correct uitgevoerd worden, en zonder theorie bleef de praktische applicatie altijd onzeker. Maar tegelijkertijd moest de praktijk niet verwaarloosd worden, omdat de theorie alleen samen met de praktijk te begrijpen was. Volgens Guérinière was het een valkuil om te denken dat de rijkunst een kunst was waar alleen maar voor geoefend hoefde te worden. Net als andere kunsten en wetenschappen had de rijkunst regels en principes; degenen die deze regels en principes niet kenden, voerden slechts een routine uit die met kunst niets te maken had.³⁶ Het is verleidelijk om hieruit te concluderen dat er in Frankrijk gedurende de zeventiende eeuw een geleidelijke verschuiving plaatsvond op dit gebied. Frankrijk verkeerde echter niet in een vacuüm, en het is mogelijk dat deze ideeën onder invloed van buitenlandse werken tot stand kwamen. Zo noemt Cuneo de auteurs Lieb en Pinter, die resp. in 1616 en 1664 traktaten over de rijkunst publiceerden in Duitsland. Beide auteurs spraken over de dressuur als kunst. Net als bij de andere kunsten was er niet alleen een fysiek aspect, maar ook een wetenschappelijke basis.³⁷

Pluvinel noch Guérinière maakte veel woorden vuil aan het waarom van hun standpunt. De auteurs refereerden in deze passages niet aan eerdere handleidingen of andere auteurs, dus de redenen voor de getoonde verschuiving valt uit deze twee bronnen niet te achterhalen. Bij een onderzoek waarin een grotere selectie aan bronnen nader wordt bekeken, is het wellicht mogelijk om een definitievere conclusie te trekken. De rest van dit hoofdstuk zal gaan over de relatie tussen mens en paard, waarbij eerst de fysieke en vervolgens de symbolische relatie wordt besproken.

³⁵ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I.

³⁶ Guérinière, *School of Horsemanship*, 75-79.

³⁷ Cuneo, ‘Reiten als Kriegstechnik’, in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 176, 184.

2.2 Fysieke Relatie mens-paard

De volgende paragrafen gaan over de fysieke relatie tussen mens en paard in de werken van Pluvinel en Guérinière. Behandeld worden onder meer de correcte ruitershouding en het ontstaan van een gedeeld lichaamsbewustzijn. Ook wordt er getracht een verklaring te vinden voor de verschillen die in de tijdsperiode zijn ontstaan.

Voordat de ruiter op kon stijgen moesten er twee essentiële dingen geregeld worden: een paard en het harnachement. Pluvinel was beknopt over de kwaliteiten die een goed paard moest bezitten: hij moest aangenaam, behendig en gevoelig zijn. Wel schreef hij een stuk over de correcte kleding voor een ruiter, inclusief afbeeldingen. Guérinière verwees naar deze gravures: ‘Hij [Pluvinel, AM] liet ons een traktaat over *horsemanship* na, wiens platen worden gewaardeerd voor hun representatie van de mode van de edellieden aan het hof van de prins.’³⁸ In tegenstelling tot Pluvinel wijdde Guérinière bijna een heel hoofdstuk aan de eigenschappen van het paard, met uitgebreid beschreven fysieke kenmerken, fouten en schoonheden. Hieruit zou kunnen blijken dat gedurende de zeventiende eeuw het belang van het paard als statussymbool groeide: het was niet meer de ruiter, maar het paard dat aan strikte voorwaarden moest voldoen.

Guérinière maakte niet geheel duidelijk wat hij precies wenste in een paard. Hij gebruikte omschrijvingen als ‘het hoofd mag niet concaaf, noch convex zijn’, ‘de koot dient niet te lang en niet te kort te zijn’, en ‘de hoeven mogen niet te groot en ook niet te klein zijn’. Bij het beschrijven van het harnachement gebruikten zowel Pluvinel als Guérinière vergelijkbare omschrijvingen: beide merken op dat het bit niet te laag en niet te hoog in de mond mag hangen.³⁹ Cuneo merkte in relatie tot de zit van de ruiter op dat een dergelijke manier van beschrijven gezien kan worden als een fysieke uiting van Aristoteles’ theorie van het gulden midden. Het gulden midden is het midden tussen twee extremen, waarbij de extremen ondeugdelijk zijn en het midden deugdelijk is. De correcte zit van de ruiter werd in verscheidene handleidingen niet exact beschreven, maar uitgelegd als ‘de schouders niet te ver naar voren, en niet te ver naar achteren’, enzovoort. Deze theorie kan ook toegepast worden op Guérinières discours over de fysieke kenmerken van het paard en zowel Guérinières als Pluvinels aanwijzingen over de wijze waarop het harnachement moest passen.⁴⁰

Het behouden van ‘sierlijkheid’ is een belangrijk thema bij zowel Pluvinel als Guérinière. Dit werd bewerkstelligd op twee manieren: een correcte zit en kleine, zo goed als onzichtbare hulpen. Deze twee zaken hingen met elkaar samen: zonder een correcte zit konden er geen goede hulpen gegeven worden, en door te grote hulpen werd de correcte zit verstoord. Wanneer de hulpen te duidelijk werden gegeven, ‘verliezen paard en ruiter veel in hun verschijning’, aldus Pluvinel, een opinie die Guérinière onderschreef.⁴¹ Dit gold niet alleen in Frankrijk. Ook in het vroege zeventiende-eeuwse Duitsland was de indruk van kennis en kunde van groot belang. Zo schreef Christoph Lieb in 1616 dat een ruiter ervoor moest waken om alleen met een goed getraind paard in het openbaar te verschijnen. Mensen zonder kennis van zaken konden een correctie van de ruiter aan het paard anders verkeerd interpreteren als incompetentie.⁴²

Ondanks dat Pluvinel en Guérinière het dus eens waren over het belang van de correcte zit, waren ze het niet eens over hoe die zit er dan uit moest zien. De positie van bovenlijf, armen, en de plek van de ruiter in het zadel waren bij beide auteurs vergelijkbaar: de armen hingen ontspannen van het lijf af, met een kromming in de ellebogen, de teugelhand iets voor het zadel en enkele centimeters boven de schoft, de zweep- of zwaardhand tegen het borstbeen, de ruiter moest midden in het zadel zitten en niet tegen de lepel van het zadel steunen, en de schouders en het

³⁸ Guérinière, *School of Horsemanship*, 147.

³⁹ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 109.

⁴⁰ Cuneo, ‘Reiten als Kriegstechnik’, in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 185.

⁴¹ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 75.

⁴² Cuneo, ‘Reiten als Kriegstechnik’, in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 183-184.

bovenlijf dienden niet te ver naar voren, noch te ver naar achteren te verkeren. Op deze omschrijving kan dus ook de theorie van het gulden midden worden toegepast.⁴³

⁴³ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 109-110; Pia Cuneo, 'Reiten als Kriegstechnik', alhier 185.

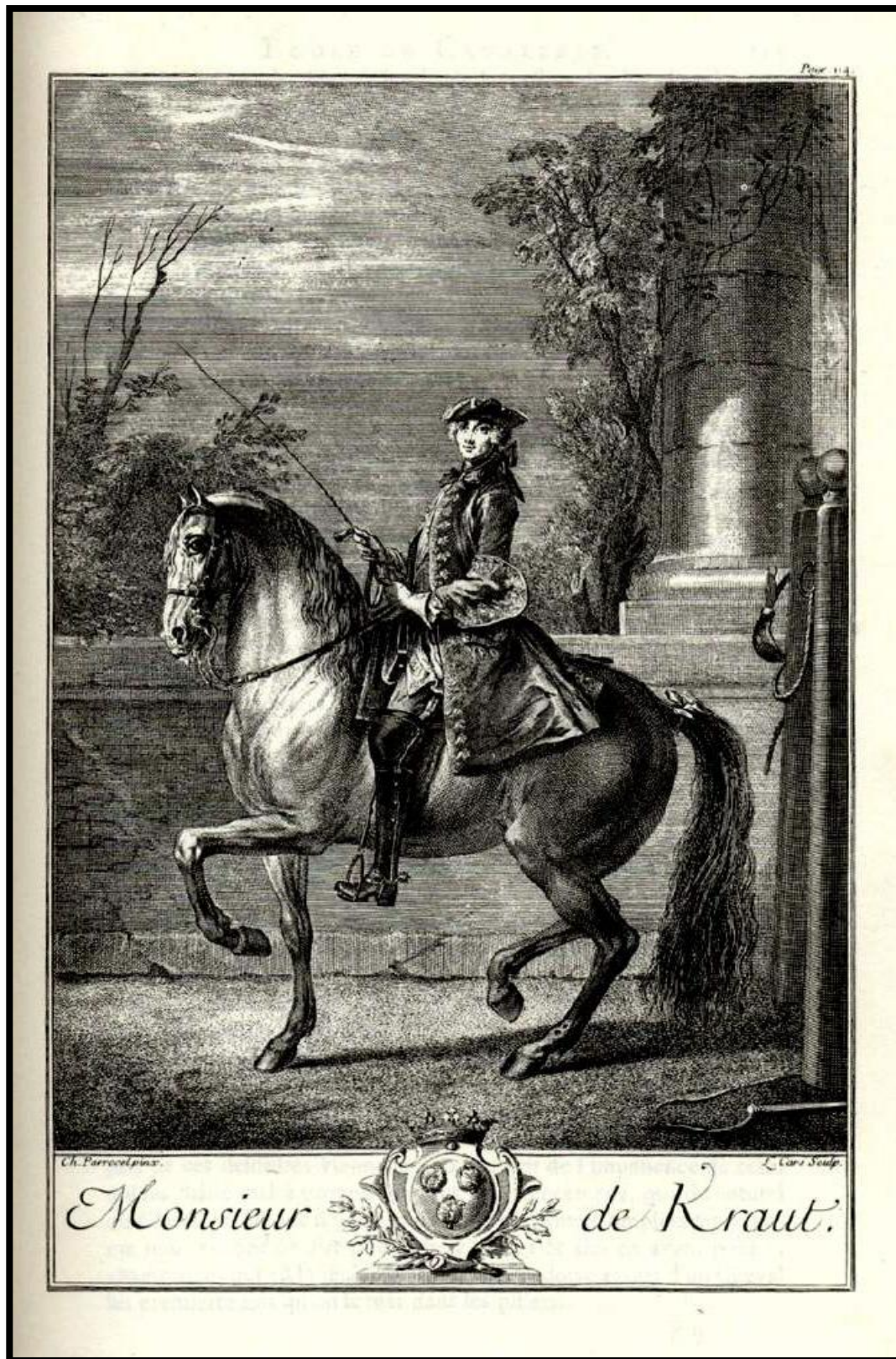
44

45

⁴⁴ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I. De correcte ruitershouding volgens Pluvinel; let op de vooruitgestoken benen.

⁴⁵ Encyclopedia Britannica, 'Knight' < <https://www.britannica.com/topic/knight-cavalryman> > [geraadpleegd 11-06-17]. Ruitershouding van middeleeuwse ridders. De houding van Pluvinel grijpt hierop terug.

46

⁴⁶ Guérinière, *School of Horsemanship*, 149. De correcte ruitershouding volgens Guérinière. Vglk. Beenpositie met vorige afbeeldingen.

Het meningsverschil tussen Pluvinel en Guérinière betreft de positie van de benen van de ruiter. Volgens Pluvinel moesten de benen naar voren gestoken worden, waarbij de knieën vast om het paard werden geklemd en de hielen dusdanig naar beneden gedrukt dat de zool van de laars gezien kon worden. De beenhulpen zoals Guérinière die kende, werden bij Pluvinel voornamelijk met een zweep gegeven. Guérinière waarschuwde voor het te ver naar voren brengen van het been en voor het overmatig uitdrukken van de hielen: als het been te ver voorwaarts stak, konden de beenhulpen niet tijdig gegeven worden, en het uitdrukken van de hiel maakte het been stijf.⁴⁷

Deze verandering in ruitershouding is dus ergens in de loop van de zeventiende eeuw ontstaan. De verklaring hiervoor zal waarschijnlijk opnieuw gezocht moeten worden in de verandering van de rijkunst van militaire aangelegenheid naar hofspektakel. De houding die Pluvinel omschreef was hetzelfde als die gevonden kan worden in talloze middeleeuwse kunstwerken van ridders in de strijd. Waarschijnlijk was het makkelijker om in het zadel te blijven als de ruiter de benen vooruitstak. In het heetst van de strijd was overleven van groter belang dan esthetiek. Naarmate de zeventiende eeuw vorderde en het belang van de cavalerie afnam, kwam het artistieke aspect van de rijkunst meer naar voren. In de ruitershouding omschreven door Guérinière was het mogelijk om zo goed als onzichtbare aanwijzingen te geven aan het paard. Hierdoor wekte de ruiter de indruk dat hij en zijn rijdier één wezen waren, en zo'n vaardigheid droeg bij aan de status van de ruiter.

Pluvinel noemde het harmonie, Guérinière sierlijkheid: een bepaalde connectie tussen ruiter en paard die voor de buitenwereld onzichtbaar was. Deze ietwat ongrijpbare kwaliteit werd als zeer belangrijk bestempeld. Niet alleen het eigen lichaam diende volledig beheerst te worden; de ruiter diende zich ook volkomen bewust te zijn van zijn rijdier. Deze versmelting van lichaamsbewustzijn wordt door Raber omschreven als een 'gedeelde proprioceptie', waarbij mens en paard met elkaar spreken via letterlijke lichaamstaal. Het gevolg hiervan is dat de ruiter zich extreem bewust werd van zijn eigen lichaam, omdat iedere beweging een effect kon hebben op het paard. Guérinière beschreef het proces van deze ontluikende gewaarwording, waarbij gebruikgemaakt werd van visuele kenmerken (het bestuderen van de schouders van het paard in beweging) en het in verband brengen van deze kenmerken met het lichamelijke gevoel dat het opriep.⁴⁸ Deze relatie leek de soortgrenzen te overschrijden, maar Pluvinel noch Guérinière wijdde hier aandacht aan. Het door Alves benoemde spanningsveld in de relatie tussen mens en dier komt in deze bronnen in zijn geheel niet aan de orde.⁴⁹

Guérinière schreef een interessante passage over het ontstaan van dit gedeelde lichaamsbewustzijn. Niet alleen de ruiter had invloed op de bewegingen van het paard, maar dat het paard had ook invloed op de ontwikkeling van de ruiter. Volgens Guérinière was de beste manier om de correcte zit te ontwikkelen door de ruiter te leren de bewegingen van het paard te volgen. Het eerste half jaar moest de ruiter veel draven, het liefst zonder stijgbeugels. De draf was de moeilijkste gang om uit te zitten, en als de ruiter dit beheerste dan zou hij comfortabel zijn in elke gang. Na de draf moest de ruiter de piaffe tussen de pilaren uitvoeren. Omdat de piaffe, in tegenstelling tot de draf, een zeer comfortabele gang is, leert de ruiter om een 'sierlijk postuur te behouden'. Vervolgens werd de moeilijkheidsgraad weer verhoogd door het uitvoeren van de hogeschoolsprongen. 'Door een natuurlijk proces en zonder het te merken zal de ruiter zich mettertijd de methode voor het behouden van een diepe zit en rechte houding eigen maken', aldus Guérinière.⁵⁰ Dit is een goed voorbeeld van Rabers gedeelde proprioceptie, en laat zien dat de

⁴⁷ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 110-111.

⁴⁸ Raber, *Animal Bodies*, 88-89; Guérinière, *School of Horsemanship*, 162-164; Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I.

⁴⁹ Abel Alves, 'Individuality and the Understanding of Animals in the Early Modern Spanish Empire', in: Cuneo, *Animals and Early Modern Identity*, alhier 274-276.

⁵⁰ Guérinière, *School of Horsemanship*, 111-112; Peter Edwards, 'Image and Reality' in: Edwards, Enenkel en Graham, *Cultural Icon*, alhier 282.

fysieke relatie tussen ruiter en paard een wisselwerking was, waarbij beide invloed uitoefenden op de ander.

In de fysieke omgang met paarden valt bij zowel Pluvinel als Guérinière een paradox te bemerken. Om het dier duidelijk te maken wat er van hem werd verlangd, werd er gebruikgemaakt van hulpen en correcties. Hulpen waren aanwijzingen voor het paard die visuele, auditieve, of kinesthetische elementen konden bevatten, en die aan het paard duidelijk maakten wat er van hem werd verlangd. Correcties werden gebruikt om gemaakte fouten te bestraffen. Pluvinel en Guérinière schreven dat zachtheid en vriendelijkheid richting het paard van het grootste belang was, maar tegelijkertijd waren ze het erover eens dat een paard vooral leerde door angst. Pluvinel schreef: '[...] hij moet [de oefening, AM] uitvoeren uit angst of omdat hij de pijn vreest die hij kan ontvangen[...].' Guérinière deed vergelijkbare uitspraken. Ondanks de vergelijkbare standpunten tussen de twee auteurs is er echter wel een ontwikkeling merkbaar. Guérinière schreef empathischer over het paard, en drukte de lezer met regelmaat op het hart dat een fout van het paard waarschijnlijk een fout van de ruiter was. Toch is ook Pluvinel niet onvriendelijk te noemen. Hij wees het gebruik van harde bitten af en vond het belangrijk om het paard te prijzen. Hiermee zetten de beide auteurs zich nadrukkelijk af tegen vorige auteurs van ruitershandleidingen.⁵¹ De schijnbare tegenstelling is hiermee niet opgelost. Door het beperkte bronnenmateriaal wordt het niet geheel duidelijk hoe en waarom deze tegenstelling ontstond. Een vergelijking met meerdere handleidingen zou hierin duidelijkheid kunnen verschaffen.

Hoewel er geen definitieve conclusies getrokken kunnen worden door de kleine schaal van dit onderzoek, is er toch een bepaalde ontwikkeling in gedachtegoed zichtbaar. De handleiding van Pluvinel werd gepubliceerd in 1625. Pluvinel was haastig: hij ontwikkelde zijn eigen rijkunstige methode omdat de technieken die hij had geleerd bij Pignatelli volgens hem te langzaam waren. Daarnaast lijkt hij sneller te grijpen naar correctiemiddelen als zweep en spoor dan Guérinière. Laatstgenoemde publiceerde zijn werk in 1733. Hij was erg actief in het benoemen van menselijke fouten bij problemen die in de scholing van het paard ervaren werden. Niet alleen het karakter van het paard kon een aandeel hebben, maar ook fysiek ongemak door incorrecte training of slecht passend hanachement. De methode van Guérinière wekt een indruk van rust en geduld die bij Pluvinel op bepaalde momenten lijkt te ontbreken.⁵² In het vorige hoofdstuk werd beschreven hoe dierlijke intelligentie vanaf de achttiende eeuw in Europa breder werd geaccepteerd. De werken van Pluvinel en Guérinière onderschrijven deze theorie, en laten zien dat deze acceptatie van intelligentie gepaard ging met een vriendelijker behandeling van dieren.⁵³

2.3 Karakter en eigenschappen

De theorie over de symbolische relatie tussen mens en dier die in het eerste hoofdstuk is besproken komt vrijwel niet terug in het bronmateriaal. Het paard diende op verscheidene wijzen als statussymbool, maar Pluvinel en Guérinière focusten zich voornamelijk op de fysieke aspecten van deze verhouding. Daarom volgt in het laatste deel van dit hoofdstuk een bespreking van de eigenschappen die de auteurs het paard toedichtten, waarbij wordt onderzocht of er een verandering in opvattingen te constateren valt.

Opvallend in beide teksten is de nadruk op de individualiteit van paarden. Niet alleen was er een grote fysieke variatie, maar ook in karakter en intelligentie zagen Pluvinel en Guérinière verschillen. Pluvinel noemt enkele paarden bij naam en geeft een korte beschrijving van de dieren, zoals de gevoelige en ongeduldige Bonnitte, Soleil met het goede geheugen, en de vriendelijke en intelligente Sapourit. William Cavendish, die na Pluvinel leefde, schreef iets vergelijkbaars. De hertog beschreef zijn paarden op hetzelfde niveau als zijn menselijke bezoekers, waarbij hij hun namen,

⁵¹ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I & II; Guérinière, *School of Horsemanship*, 118-122.

⁵² Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 123-128, 134-140, 141-146, enz – van toepassing op alle hoofdstukken die een oefening beschrijven.

⁵³ Edwards, *Horse and Man*, 19, 35, 38-39, 51.

verschijning en karaktereigenschappen noemt, en hun talenten vergelijkt met die van mensen. Guérinière schreef dat kennis van het karakter van een paard één van de belangrijkste zaken was die een ruiter moest kennen.⁵⁴ Het karakter was dus een eigenschap waar gedurende de hele zeventiende eeuw groot belang aan werd gehecht.

Volgens Pluvinel konden paarden over een goede of een kwade wil beschikken, en hij impliceert het bezit van een bepaalde mate van rede en het hebben van een geheugen. In het vraaggesprek voert Pluvinel de toekomstige koning Lodewijk XIII op en laat hem de volgende vraag stellen: [...] welke methode heeft u gebruikt om dit paard tot rede te brengen, aangezien hij zo gevoelig en slechtgehumeurd was?' Guérinière schreef veel uitgebreider over het karakter, waarbij hij onder andere gebruikt maakt van de humores om karakterfouten te benadrukken. Met name het cholerische karakter noemde hij vaak om driftige paarden te omschrijven. Het gebruik van deze theorie voor dieren is opmerkelijk te noemen, aangezien het bedoeld was om mensen te typeren.⁵⁵ Gedurende de zeventiende eeuw verbeterde de behandeling niet alleen van dieren, maar ook van kinderen. Het educatieve proces van paard en kind werd met elkaar vergeleken. De geconstateerde belangstelling in het karakter van paarden valt wellicht binnen deze context te plaatsen.⁵⁶

In de bespreking over karakterfouten valt er een duidelijke verschuiving op te merken tussen de tekst van Pluvinel en de tekst van Guérinière. Volgens Pluvinel viel de natuur van het paard niet te veranderen. Gevoeligheid en sierlijkheid waren belangrijke kenmerken die niet aan te leren waren. Guérinière daarentegen suggereert meermaals een bepaalde mate van maakbaarheid. Zo schreef hij dat een slechte gewoonte die was veroorzaakt door een incompetente trainer eenvoudiger op te lossen was dan een natuurlijk voorkomende karakterfout. Hiermee zei hij dus dat niet alleen de natuur door de mens beheerst en veranderd kon worden, maar ook dat de veranderingen die aangebracht werden door de mens, sterker waren dan die natuur. Guérinière zag over het algemeen de mens als veroorzaker van gedragsproblemen: 'De origine van de meeste verdedigingen van het paard liggen niet altijd bij de Natuur; vaak worden er te veel dingen van hen gevraagd waar ze niet toe in staat zijn en vorderen de lessen te snel [...]; vaak zijn ze geruïneerd als men denkt dat ze getraind zijn, en omdat ze niet langer de wil hebben om zich te verzetten gehoorzamen ze, maar met wrok en zonder enige energie.'⁵⁷ Deze maakbaarheid kan geïnterpreteerd worden binnen de context van het christelijke rentmeesterschap. In de vroegmoderne tijd zag de mens zich als zorgdrager van de schepping, en het was van belang dat dieren goed behandeld werden.⁵⁸

Een dergelijk gebrek aan kracht en energie werd als zeer onwenselijk beschouwd, omdat dat een negatieve weerslag had op zijn ruiter. Waardigheid was een belangrijke eigenschap die ten allen tijde behouden moest blijven, en een correct getraind paard had daar een groot aandeel in. Zo schreef Pluvinel dat 'sierlijkheid het hoofddoel van de ruiter is', en dat 'een knappe man op een fraai paard het mooiste en meest perfecte figuur van menselijkheid dat God op deze aarde geplaatst heeft'. Ook Guérinière benadrukt het belang van sierlijkheid en waardigheid, en verduidelijkt dat een goed getraind paard een positieve uitwerking kan hebben op de ruiter. 'Deze gang [de passage, AM], die een paard geduld aanleert en die zijn geheugen versterkt, is nobel en laat een officier op een inspectie of parade goed voor de dag komen.'⁵⁹

Er kan gesteld worden dat de relatie tussen paard en mens in het vroegmoderne Frankrijk complex was. Deze relatie bestond uit zowel fysieke als symbolische en mentale componenten, en hij werkte twee kanten op. Zo had een ruiter een fysieke inwerking op het paard, maar het paard

⁵⁴ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 80.

⁵⁵ Encyclopedia Britannica, 'Humour. Ancient Physiology' < <https://www.britannica.com/topic/humor-ancient-physiology> > [geraadpleegd 23-05-17]; Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel I; Guérinière, *School of Horsemanship*, 80-83.

⁵⁶ Edwards, *Horse and Man*, 51.

⁵⁷ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, deel II; Guérinière, *School of Horsemanship*, 82-83.

⁵⁸ Cuneo, 'Reiten als Kriegstechnik', in: Mallinckrodt, *Bewegtes Leben*, alhier 185-186.

⁵⁹ Pluvinel, *Le Maneige Royal*, His Majesty Tilts At The Ring, Tilting At The Quintaine; Guérinière, *School of Horsemanship*, 108, 152.

speelde ook een rol in het ontwikkelen van de kunde van de ruiter. Een paard met een goed karakter was een weerspiegeling van de deugdelijke eigenschappen van zijn ruiter. Tegelijkertijd kon een mens een paard nadelig beïnvloeden waardoor zijn karakter werd misvormd. In het laatste deel van dit onderzoek worden de conclusies gepresenteerd en de onderzoeksvraag beantwoord.

Conclusie

In het Frankrijk van de zeventiende en achttiende eeuw was de relatie tussen mens en dier aan verandering onderhevig. Dierlijke intelligentie werd vanaf de achttiende eeuw in geheel Europa breder geaccepteerd. In Frankrijk uitte dit zich door een toenemende zachtaardigheid in de behandeling en training van dieren. Hierin speelden de *scala naturae* en het christelijke rentmeesterschapsideaal een rol, hoewel deze niet van doorslaggevend belang was: deze ideeën waren namelijk in de middeleeuwen al in omloop. In de zeventiende eeuw kwam ook het Cartesianisme op, dat een stap terug betekende voor dierenwelzijn. Cartesianisten geloofden niet dat dieren emoties hadden of pijn konden voelen, en spraken daarom van de ‘diermachine’. Ondanks deze tegenslag bleef de mens-dierrelatie zich in positieve richting ontwikkelen. Dieren werden via metaforen ingezet om de deugdelijke kwaliteiten in de mens naar voren te brengen. Tegelijkertijd ontstond er onder geleerden en geestelijken bezorgdheid over te ver doorslaande vergelijkingen van mens en dier, mogelijkwerwijs omdat dergelijke vergelijkingen het paradigma van de *scala naturae* dreigden te doorbreken. Deze constante afwisseling tussen een positieve en negatieve beoordeling van dierlijke nabijheid bij de mens (en menselijke nabijheid bij het dier) is tekenend voor de resultaten van dit onderzoek. De relatie tussen mens en dier in vroegmodern Frankrijk was complex en dynamisch.

Uit het bronnenonderzoek kan dezelfde conclusie getrokken worden. De zaden voor de veranderende relatie tussen mens en dier werden in het begin van de zeventiende eeuw al gezaaid door auteurs als Pluvinel. In zijn handleiding (1625) wees hij de wrede technieken, bitten en sporen uit de handleiding van Grisone af, en benadrukte het belang van een zachtaardige behandeling. Dit valt samen met de toenemende belangstelling voor het rijden als kunst, dat de plaats begon in te nemen van de militaire rol die het paard lange tijd had vervuld. De trend richting een zachtaardiger behandeling van paarden is merkbaar in de handleiding (1658) van William Cavendish, hertog van Newcastle. Hij zet de stap richting antropomorfisatie van paarden en de wederzijdse beïnvloeding van mens naar dier en vice versa. In de tekst van Guérinière, die ruim een eeuw later werd gepubliceerd dan die van Pluvinel (1733), zijn de vruchten van dit proces zichtbaar. Guérinière schreef dat empathie en zachtaardigheid van het allergrootste belang waren in het trainen van paarden, en dat slecht gedrag meestal door de mens was veroorzaakt. Deze deugden konden worden geleerd, en de rijkunst werd gezien als de ideale leerschool voor jonge edellieden. Hieruit blijkt dat de mens een negatieve invloed kan hebben op dieren, maar ook dat dieren een positieve invloed konden hebben op mensen. Het paard was een statussymbool waar de elite dankbaar gebruik van maakte om haar geprivilegieerde positie in de maatschappij te legitimeren. Daarnaast deed het paard dienst als vehikel voor sociale mobiliteit aan de hoven van zeventiende-eeuwse Europese vorstenhuizen. Met grote rijkunstige vaardigheid kon een edelman aan status winnen, evenals met de weelde van het harnachement waarmee hij zijn paard tooide. Gedurende de zeventiende eeuw groeide het aandeel van het paard in de status van zijn eigenaar. Waar Pluvinel voornamelijk keek naar de kleding van de ruiter, besteedde Guérinière veel aandacht aan het uiterlijk van het paard. De bezorgdheid over de transgressie tussen mens en dier kwam in beide bronnen in zijn geheel niet naar voren. Integendeel: een gedeeld lichaamsbewustzijn was het hoogste doel der ruiters. Hier had het paard een actief aandeel in: ruiter en paard hadden invloed op elkaars bewegingen. Status kon dus op verschillende vlakken uitgedragen worden: fysiek, door middel van kleding en vaardigheid, en symbolisch, door middel van de goede behandeling van

dieren. In zowel de literatuur als de bronnen komt de wisselwerking tussen mens en dier terug, waarbij beide invloed op elkaar uitoefenden.

Uit dit onderzoek is gebleken dat er een verschuiving plaatsvond in de mens-dierrelatie in het Frankrijk van de zeventiende- en vroege achttiende eeuw. Dieren konden invloed uitoefenen op mensen, en intellectuelen accepteerden dat de mens iets dierlijks in zich had. Mens en dier kwamen steeds dichterbij elkaar te staan. De waaromvraag van deze verschuiving blijft echter onbeantwoord. De handleidingen van Grisone en Cavendish roepen ook de vraag op of deze evolutie gelijktijdig in heel Europa plaatsvond, of dat het nationale processen waren die zich per land op eigen wijze en tempo voltrokken. Dit onderzoek focuste zich op paarden van de elite. Speelde deze evolutie richting een vriendelijker behandeling en meer empathie voor dieren ook af onder de lagere klassen? En hoe behandelde de adel hun overige dieren, zoals jachthonden en exotische soorten in menagerieën? Al deze vragen bieden mogelijkheden tot verder onderzoek en een completer beeld van de verhoudingen tussen mens en dier in de vroegmoderne tijd.

Bibliografie

Bronnen

Guérinière, François Robichon de la, *School of Horsemanship*, vert. Tracy Boucher (Londen, 1994).

Pluvinel, Antoine de, *Le Maneige Royal Or, L'instruction Du Roy: En L'exercise De Monter a Cheval*, vert. Hilda Nelson (Franktown, 2015).

Literatuur

Bergthaller, Hannes, 'What is Ecocriticism?', *European Association for the Study of Literature, Culture and Environment* < <https://www.easlce.eu/about-us/what-is-ecocriticism/>> [geraadpleegd 15-03-17].

Cuneo, Pia (red.), *Animals and Early Modern Identity* (Burlington, 2014).

Edwards, Peter en Karl Enenkel (red.), *The Horse as Cultural Icon: The Real and the Symbolic Horse in the Early Modern World* (Leiden, 2012).

Edwards, Peter, *Horse and Man in Early Modern England* (Londen, 2007).

Encyclopedia Britannica, 'Humour. Ancient Physiology' < <https://www.britannica.com/topic/humor-ancient-physiology>> [geraadpleegd 23-05-17].

Encyclopedia Britannica, 'Great Chain of Being' < <https://www.britannica.com/topic/Great-Chain-of-Being>> [geraadpleegd 31-05-17].

Encyclopedia Britannica, 'Knight' < <https://www.britannica.com/topic/knight-cavalryman>> [geraadpleegd 11-06-17].

Loch, Sylvia, *Dressage. The Art of Classical Riding* (Londen, 1990).

Mallinckrodt, Rebekka von, *Bewegtes Leben: Körpertechniken in der Frühen Neuzeit* (Wiesbaden, 2008).

Nelson, Hilda, 'Antoine de Pluvinel, Classical Horseman and Humanist', *The French Review*, 58:4 (1985), 514-523.

Raber, Karen en Treva Tucker (red.), *The Culture of the Horse: Status, Discipline and Identity in the Early Modern World* (Basingstoke, 2005).

Raber, Karen, *Animal Bodies, Renaissance Culture* (Philadelphia, 2013).

Saracino, Stefano, 'Der Pferdediskurs im England des 17. Jahrhunderts. Die horsemanship-Traktate als geschichtswissenschaftlicher Untersuchungsgegenstand', *Historische Zeitschrift* 300:2 (2015), 341-373.

Watson, Richard, 'Cartesianism', *Encyclopedia Britannica* < <https://www.britannica.com/topic/Cartesianism>> [geraadpleegd 04-06-17].